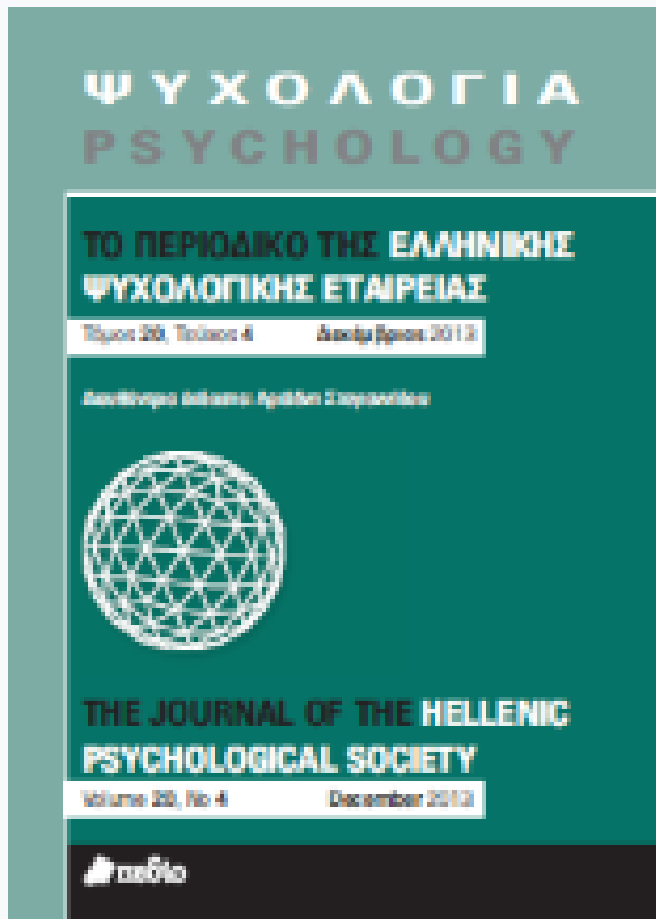

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 20, No 1 (2013)

The dream and Other's desire: A lacanian approach of the Freudian dreams interpretation

Γιώργος Δημητριάδης

doi: [10.12681/psy_hps.23515](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23515)

Copyright © 2020, Γιώργος Δημητριάδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημητριάδης Γ. (2020). The dream and Other's desire: A lacanian approach of the Freudian dreams interpretation. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 20(1), 16–33. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23515

Το όνειρο και η επιθυμία του Άλλου: Μια λακανική ανάγνωση της ερμηνείας των ονείρων του Φρόιντ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η λακανική έννοια της «επιθυμίας του Άλλου» επιτρέπει μια απάντηση σε κάποια ερωτήματα που είχε βάλει ο ίδιος ο Φρόιντ, όσον αφορά στη θέση του ότι το όνειρο είναι η μεταμφιεσμένη εκπλήρωση μιας απωθημένης ευχής. Θέση που επιχειρήσε σε διάφορα κείμενά του να σχετικοποιήσει, φερ' ειπείν με τη λειτουργία σύνδεσης της ενορμητικής διέγερσης με τα ανώτερα στρώματα του ψυχικού οργάνου (την οποία διέγνωσε ο Φρόιντ σαφώς από το 1920 και μετά), η οποία του φαινόταν πρωθύτερη (αν όχι πρωταρχικότερη) της εκπλήρωσης της ευχής, ιδιαίτερα σε όνειρα που υποκινούνται από τραυματικά γεγονότα. Αν θεωρηθεί, όμως, ότι τα ημερήσια κατ'όλοια (τα οποία συμμετέχουν γενικότερα κατά τον Φρόιντ στην υποκίνηση των ονείρων), έχουν ούτως ή άλλως τραυματικό χαρακτήρα –στο βαθμό που φέρουν κάτι από το αίνιγμα της επιθυμίας του Άλλου, ιδιαίτερα όταν αυτό δεν δύναται να απαιτηθεί προκαλώντας την απόλαυση του Άλλου– δίνεται η δυνατότητα συσχετισμού των δύο λειτουργιών του ονείρου κατά Φρόιντ. Συνεπώς, η λειτουργία του ονείρου, είτε υπό την εκδοχή της «εκπλήρωσης» είτε υπ'αυτήν της «σύνδεσης», έχει να κάνει με το αίνιγμα της επιθυμίας και την απόλαυση του Άλλου και κυρίως με τον τρόπο που επιχειρεί το όνειρο να αποδώσει, διαμέσου της κρυπτογράφησης που δημιουργεί με τα μορφώματά του (μεταφορικής ή μεταωνυμικής φύσης), απάντηση στο αίνιγμα αυτό. Απάντηση όμως, που αφενός αφήνει πάντα ένα υπόλοιπο και αφετέρου μπορεί να αποτύχει, όπως αυτό συμβαίνει στα αγχώδη όνειρα και –ακόμη περισσότερο– στους εφιάλτες στους οποίους η απόλαυση του Άλλου γίνεται απειλή. Η θεώρηση αυτή έχει κλινικές συνέπειες για την ψυχαναλυτική πράξη που αφορά στα όνειρα.

Λέξεις-κλειδιά: Απόλαυση, Όνειρο, Ερμηνεία, Ευχή, Επιθυμία, Άλλος, Εκπλήρωση, Σύνδεση, Φρόιντ, Λακάν.

1. Διεύθυνση: Ψυχίατρος/ψυχαναλυτής, επίκουρος καθηγητής ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Paris-Diderot, Τμήμα έρευνα στην ψυχανάλυση, 5, rue Thomas Mann, Paris 75013. Τηλ.: (0033)157276387. E-mail:dimitriadisyorgos@gmail.com

1. Σύντομη υπενθύμιση της Ερμηνείας των ονείρων του Φρόιντ²

Στο κείμενο της *Ερμηνείας των ονείρων*, ο Φρόιντ (1901a) θα επιχειρήσει να δώσει μορφή στην αντίληψη που έλεγε ότι τα όνειρα έχουν ένα κρυμμένο νόημα. Υποστηρίζει ότι τα όνειρα μπορεί να τύχουν της ίδιας προσέγγισης με τα ψυχικά συμπτώματα, διαμέσου του ελεύθερου συνειρμού. Ο ασθενής δηλαδή, μιλώντας με ελεύθερο συνειρμό, έχει διάφορες –παρεμπόμπουσες– ιδέες, που αφορούν στις σκέψεις που είναι στη βάση της δημιουργίας του ονείρου αυτού. Ο Φρόιντ εκθέτει, κατ' αρχάς, ένα δικό του όνειρο, το οποίο αφορά στη θεραπεία μια ασθενούς του και οικογενειακής φίλης, της Ίρμας. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το όνειρο αυτό είχε σκοπό να απενοχοποιήσει τον εαυτό του για την επιμονή των συμπτωμάτων της Ίρμας και γενικότερα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το όνειρο έχει ως στόχο την *εκπλήρωση μιας ευχής (Wunscherfüllung)*. Σε ενίσχυση αυτού του επιχειρήματος θα κάνει επίκληση στα όνειρα βολέματος, στο ότι ονειρευόμαστε, για παράδειγμα, ότι πίνουμε όταν διψάμε, αλλά και στα όνειρα των παιδιών, στα οποία συναντάμε, λέει, συχνά την εκπλήρωση μιας φαντασίωσης που είχαν στη διάρκεια της προηγούμενης ημέρας.

Στη συνέχεια παρουσιάζει τη λεγόμενη *παραμόρφωση (Entstellung)* του ονείρου. Κάνει κατ' αρχάς το διαχωρισμό μεταξύ φανερού και λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου. Το λανθάνον περιεχόμενο είναι πάντα η εκπλήρωση μιας ευχής (*Wunsch*), ενώ το φανερό περιεχόμενο είναι η εκπλήρωση μιας ευχής, αν και εφόσον η ευχή αυτή δεν είναι μια απωθημένη ευχή. Η ερμηνεία του ονείρου συνίσταται στην ανεύρεση της απωθημένης ευχής. Με τον τρόπο αυτό υποστηρίζει δηλαδή ότι τα επώδυνα όνειρα δεν συνιστούν αντίφαση στη θεωρία της εκπλήρωσης της ευχής. Η παραμόρφωση που ανευρίσκεται στα όνειρα είναι μια σκόπιμη απόκρυψη, και ονομάζει λογοκρισία

την αρχή που εμποδίζει την πρόσβαση στη συνείδηση διαμέσου της παραμόρφωσης των απωθημένων σκέψεων. Στη συνέχεια εξετάζει τα υποκριτικά όνειρα, στα οποία παρουσιάζεται το αντίθετο της εκπλήρωσης μιας ευχής (θα αναφερθούμε αργότερα σ' ένα τέτοιο όνειρο – αυτό «της ωραίας χασάπισσας»). Ο Φρόιντ επαναλαμβάνει εδώ ότι το συναίσθημα δυσαρέσκειας στα όνειρα δεν αποκλείει την ύπαρξη μιας ευχής, αλλά αυτό που συμβαίνει είναι ότι αυτός που ονειρεύεται αρνείται να την παραδεχθεί. Η δυσαρέσκεια εκφράζει αυτήν ακριβώς τη δυσκολία. Έτσι στα αγχώδη όνειρα το άγχος είναι, όπως και στη νεύρωση, μετατοπισμένο³ σε μια παράσταση άσχετη με την πηγή του άγχους, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της φοβίας ή της αγχώδους νεύρωσης. Επίσης, όπως και στην περίπτωση της αγχώδους νεύρωσης, το συναίσθημα ήταν, λέει ο Φρόιντ, αρχικά σεξουαλικής φύσης. Σ' αυτό το σημείο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το όνειρο είναι η μεταμφιεσμένη εκπλήρωση μιας απωθημένης ευχής.

Στη συνέχεια του βιβλίου θα αναφερθεί στις πηγές και στο υλικό του ονείρου. Θα πει ότι βρίσκουμε στα όνειρα διάφορες αναμνήσεις, όπως αυτές της προηγούμενης ημέρας, αλλά και παιδικές αναμνήσεις, όπως και γεγονότα άνευ σημασίας. Θα μιλήσει για ένα δικό του όνειρο, αυτό της λεγόμενης «βοτανικής μονογραφίας», για να υποστηρίξει ότι το όνειρο χρησιμοποιεί τα πρόσφατα γεγονότα (τα λεγόμενα *ημερήσια κατάλοιπα*) προκειμένου να εκφράσει απωθημένες παιδικές ευχές. Το ίδιο εξάλλου συμβαίνει και στο ευφυολόγημα, όπως θ' αναπτύξει αργότερα (1905c) το οποίο χρησιμοποιεί επίσης οποιοδήποτε υλικό προκειμένου να πει κάτι που είναι απαγορευμένο. Και στο ευφυολόγημα μετατοπίζεται η έμφαση από το πιο επενδεδυμένο ψυχικά στο λιγότερο επενδεδυμένο. Ακόμη και οι σωματικές πηγές του ονείρου θα θεωρηθούν ως προφάσεις προκειμένου να εκφραστούν απωθημένες παιδικές ευχές.

2. Οι αναγνώστες που είναι εξοικειωμένοι με το πολύ γνωστό αυτό κείμενο του Φρόιντ καλούνται να προχωρήσουν απευθείας στην ανάγνωση της επόμενης ενότητας.

3. Μετατόπιση είναι μια άλλη δυνατή μετάφραση της λέξης *Entstellung*.

Το όνειρο, υποστηρίζει ο Φρόιντ, είναι ο φύλακας του ύπνου και όχι αυτό που τον διαταράσσει.

Τέσσερις, σημειώνει στη συνέχεια, είναι οι βασικές εργασίες του ονείρου. Η *συμπύκνωση* (*Verdichtung*) είναι αυτή την οποία αντιλαμβανόμαστε, εν πρώτοις, εξαιτίας της λακωνικότητας του ονείρου. Τα στοιχεία του ονείρου παραπέμπουν το καθένα σε περισσότερα από ένα άλλα στοιχεία, είναι δηλαδή υπερπροσδιορισμένα. Αλλά και οι λανθάνουσες σκέψεις του ονείρου αντιπροσωπεύονται από περισσότερα του ενός στοιχεία του φανερού περιεχομένου του ονείρου. Είναι δηλαδή υπεραντιπροσωπευμένες. Μια δεύτερη εργασία του ονείρου είναι η *μετάθεση* (*Verschiebung*) που εξυπηρετεί τη λογοκρισία. Η μετάθεση είναι η μείωση της έντασης των παραστάσεων που έχουν να κάνουν με την απωθημένη ευχή σε όφελος αυτών που είναι πιο ανώδυνες. Μια τρίτη εργασία του ονείρου είναι η *μέριμνα για παραστασιμότητα* (*Rücksicht auf Darstellbarkeit*). Στα πλαίσιά της θα μιλήσει για την παράσταση των λογικών σχέσεων μεταξύ των λανθανουσών σκέψεων του ονείρου όπως το «όταν», το «γιατί», το «ομοίως», το «παρότι», και το «ή» το διαζευκτικό. Αν και το όνειρο χρησιμοποιεί τις εικόνες –αντί για το γραπτό ή προφορικό αλφαβητικό λόγο– συνιστά επίσης γραφή, που επιχειρεί να αναπαραστήσει με το φανερό περιεχόμενό του όχι μόνο τις διάφορες προτάσεις των λανθανουσών σκέψεων του ονείρου, αλλά και τις γραμματικές σχέσεις μεταξύ τους, δηλαδή τους λογικούς συνδέσμους μεταξύ των λανθανουσών σκέψεων. Είναι μια γραφή αντίστοιχη του γρίφου και των ιερογλυφικών, συνεπώς ένας ειδικός τύπος γραφής, με δυνατότητες αλλά και πολλούς περιορισμούς.

Στη συνέχεια θα μιλήσει για την παράσταση μέσω *κλασικών συμβόλων* στο όνειρο. Το κεφάλαιο αυτό θα γνωρίσει εκτενή σταδιακή επέκταση κατά τη διάρκεια των επανεκδόσεων της *Ερμηνείας των ονείρων*. Ως τέταρτη εργασία του ονείρου θα κατονομάσει τη *δευτερογενή επεξεργασία* (*sekundäre Bearbeitung*), που είναι η ερμηνεία την οποία κάνει αυτός που ονειρεύεται στο ίδιο του το όνειρο, ενώ κοιμάται ή καλύτερα ενώ μισκοιμάται. Ουσιαστικά είναι η ίδια αρχή της σκέψης που λογοκρίνει, όταν είναι κανείς ξύπνιος, και η οποία

εκλογικεύει το όνειρο με τη δευτερογενή επεξεργασία. Μερικά σενάρια, που είναι ουσιαστικά ονειροπολήσεις ή μικρά ρομάντζα με παιδικές ευχές –όπως στην υστερία–, προσφέρονται ιδιαίτερα για χρήση από τη δευτερογενή επεξεργασία: είναι δηλαδή έτοιμα ημερήσια σενάρια που χρησιμοποιούνται, εκ των υστέρων, στο όνειρο. Το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου ονομάζεται *Η ψυχολογία της διαδικασίας του ονείρου*, στο οποίο σχολιάζει εκτεταμένα και κατ' επανάληψη το όνειρο του φλεγόμενου παιδιού, στο οποίο θα αναφερθούμε εκτενώς και στη συνέχεια.

2. «Ενοστάσεις» του Φρόιντ όσον αφορά στην εκπλήρωση μιας ευχής στα όνειρα

Η ιδέα ότι τα όνειρα τείνουν να εκπληρώνουν μια ευχή ήταν διαδεδομένη ήδη πριν τον Φρόιντ και καταγεγραμμένη στη λαϊκή γνώση των παροιμιών (όπως αυτή που λέει ότι τα όνειρα προέρχονται από το στομάχι). Στον Φρόιντ αυτή η τάση, όμως, τείνει να γίνει αποκλειστική αρχή για την ερμηνεία όλων των ονείρων, ευχάριστων και δυσάρεστων, στο βαθμό που τα τελευταία συνιστούν τη μεταμφιεσμένη εκπλήρωση μιας απωθημένης ευχής, η οποία βιώνεται ως ψευδαίσθηση· η ευχή αυτή είναι ερωτικού περιεχομένου και έλκει την καταγωγή της στην παιδική ηλικία. Παρά ταύτα, ο ίδιος ο Φρόιντ προβάλλει διάφορες ενοστάσεις όσον αφορά στην ιδέα αυτής της ψευδαισθητικής εκπλήρωσης της ευχής από το όνειρο, στις οποίες προσπαθεί να απαντήσει, χωρίς να τον ικανοποιούν όμως πάντα οι απαντήσεις που δίνει. Αναφέρουμε τρεις τέτοιες «ενοστάσεις» του ίδιου του Φρόιντ.

Η πρώτη είναι έμμεση και χρονολογικά προγενέστερη της *Ερμηνείας*, και μπορούμε μόνο να τη θεωρήσουμε ως μια αντίφαση στη θεωρία του γύρω από την ψευδαισθητική εκπλήρωση της ευχής έτσι στο *Σχεδιάγραμμα για μια ψυχολογία*, κείμενο του 1895, ο Φρόιντ (1950a bis) έλεγε ότι:

Μια φόρτιση σε ευχή που φτάνει μέχρι την ψευδαίσθηση, μέχρι την απόλυτη παραγωγή δυσάρεσκειας, και που συνεπάγεται την

επέμβαση όλης της άμυνας, μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρωτογενής ψυχική διαδικασία. Δευτερογενείς διαδικασίες ονομάζουμε, αντιθέτως, αυτές που καθιστούν δυνατή μια καλή επένδυση του εγώ και ένα περιορισμό της πρωτογενούς διαδικασίας (σ. 344).

Η ένσταση αυτή είναι βέβαια έμμεση, γιατί αναφέρεται στην ψευδαίσθηση του επιθυμητού αντικειμένου γενικότερα, αλλά εύλογα μπορούμε να αναρωτηθούμε γιατί η *φόρτιση σε ευχή* στο όνειρο να μην υπόκειται στο ίδιο ενδεχόμενο δυσαρέσκειας. Κάτι τέτοιο, νομίζουμε, θα μπορούσαμε ενδεχομένως να πούμε ότι συμβαίνει στο όνειρο του φλεγόμενου παιδιού, το οποίο φαίνεται να προβληματίζει τον Φρόιντ όσον αφορά στην εξήγησή του. Αυτή την αρχική δυσαρέσκεια, που σχετίζεται με την ψευδαίσθηση –την οποία είχε ανακαλύψει το 1895– φαίνεται να την «ξεχνά», όταν γράφει την *Ερμηνεία των ονείρων*⁴

Το όνειρο του φλεγόμενου παιδιού, το οποίο αναφέρει στο τελευταίο κεφάλαιο της *Ερμηνείας* (1901a), συνηθιστά μια δεύτερη ένσταση (ή τουλάχιστον επερώτηση) της ιδέας της εκπλήρωσης μιας ευχής από το όνειρο. Θυμίζουμε το όνειρο αυτό όπως το αναφέρει ο Φρόιντ:

Μου το ανέφερε μια ασθενής μου, που με τη σειρά της το άκουσε σε μια διάλεξη για το όνειρο η πρώτη πηγή του μου είναι άγνωστη. Η κυρία αυτή εντυπωσιάστηκε τόσο πολύ για το περιεχόμενό του, που δεν παρέλειψε να το ονειρευτεί και αυτή, δηλαδή να αναπαράγει στοιχεία του ονείρου αυτού σε δικό της όνειρο, εκφράζοντας με αυτή τη μεταβίβαση μια συμφωνία σε ένα ορισμένο σημείο. Οι συνθήκες πριν από το υποδειγματικό αυτό όνειρο έχουν ως εξής: Ένας πατέρας αγρυπνούσε μέρες και νύχτες στο κρεβάτι του άρρωστου παιδιού του. Όταν το παιδί πέθανε, πήγε να αναπαυθεί στο διπλανό δωμάτιο, άφησε όμως ανοιχτή την πόρτα, για να βλέπει προς το χώρο με το φέρετρο του παιδιού του, που περι-

στοιχίζονταν από μεγάλα κεριά. Ένας ηλικιωμένος άντρας κλήθηκε να φυλάξει τον νεκρό κάθεται πλάι του μουρμουρίζοντας προσευχές. Ο πατέρας, αφού κοιμήθηκε μερικές ώρες, ονειρεύθηκε ότι το παιδί στέκεται πλάι στο κρεβάτι του, τον πιάνει από το μπράτσο του και του ψιθυρίζει επικριτικά: *Πατέρα, δεν βλέπεις ότι καίγομαι*; Ξύπνησε και είδε μια φωτεινή λάμψη προερχόμενη από το δωμάτιο του νεκρού τρέχει και βρίσκει τον γηραιό φύλακα αποκοιμισμένο, ενώ τα σάβανα και ένα μπράτσο του μονάκριβου νεκρού είχαν καεί από ένα αναμμένο κερί που είχε πέσει. (σ. 445)

Το ότι το όνειρο αυτό είναι εκπλήρωση ευχής φαίνεται κατ' αρχάς προφανές στον Φρόιντ, στο βαθμό που με το όνειρο αυτό παρατείνεται αφενός η ζωή του παιδιού αφετέρου ο ύπνος του πατέρα. Ούτως ώστε η εκπλήρωση της ευχής επικράτησε, για κάποιο χρονικό διάστημα, έναντι της σκέψης που όφειλε να τον είχε ξυπνήσει πιο έγκαιρα. Κάτι όμως του φαίνεται ότι το διαχωρίζει από τα όνειρα που έχει ήδη εξετάσει. Λέει, για παράδειγμα: «Το όνειρο με το φλεγόμενο παιδί, που προτάξαμε σε αυτό το μέρος, μας δίνει μια ευπρόσδεκτη ευκαιρία να εκτιμήσουμε τις δυσκολίες που συναντά η θεωρία εκπλήρωσης ευχών⁵» (σ. 478). Ο Φρόιντ δεν λέει τελικά τι τον εντυπωσιάζει στο όνειρο αυτό. Αναρωτιέται αν το συγκεκριμένο όνειρο ανήκει σε μια κατηγορία ονείρων που εκφράζουν ανησυχίες. Αν και δέχεται αυτό το ενδεχόμενο, επιμένει ότι μια ημερησία σκέψη, που δεν είναι ευχή (αλλά, αντίθετα, είναι ανησυχία), για να εκφραστεί σε όνειρο, πρέπει να συνδεθεί με μια απωθημένη παιδική ευχή. Το ελάχιστο της σύνδεσης αυτής αφορά στην απαραίτητη ορμητική δύναμη που προϋποθέτει το όνειρο⁶. Αυτό βέβαια δεν μας κατατοπίζει όσον αφορά την ιδιαιτερότητα του ονείρου αυτού γιατί ο Φρόιντ έχει ήδη αναφερθεί μέχρι εκείνο το σημείο της *Traumdeutung* σε όνειρα που περιλαμβάνουν επώδυνα ημερήσια κατάλοιπα. Παρακάτω, σε μια ακόμη προσπάθεια εξήγησης του ονείρου αυτού, σημειώνει:

4. Θα λέγαμε όπως το ίδιο το όνειρο τείνει να ξεχνά τη δυσαρέσκεια προκειμένου να συνεχιστεί ο ύπνος.

5. Τροποποιημένη μετάφραση γιατί ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τη λέξη επιθυμία για τη λέξη *Wunsch*.

6. Βλ. σ. 478, 483 και 487.

Ας θυμηθούμε το όνειρο του πατέρα, που το φως από το δωμάτιο του νεκρού τον κάνει να συνάγει το συμπέρασμα ότι η σορός μπορεί να καίγεται. Δείξαμε ότι μια από τις ψυχικές δυνάμεις, αυτή που ώθησε αποφασιστικά τον πατέρα να βγάλει αυτό το συμπέρασμα αντί να ξυπνήσει από το φως, είναι η ευχή⁷ για μια στιγμιαία παράταση της ζωής του παιδιού, το οποίο εμφανίστηκε στο όνειρο. Άλλες ευχές προερχόμενες από το απωθημένο μας διαφεύγουν ίσως, καθώς δεν μπορούμε να κάνουμε την ανάλυση αυτού του ονείρου. Αλλά ως δεύτερη κινητήρια δύναμη αυτού του ονείρου μπορούμε να δεχτούμε την επιθυμία του πατέρα για ύπνο: όπως με το όνειρο παρατείνεται η ζωή του παιδιού, έτσι παρατείνεται κατά μια στιγμή και ο ύπνος του πατέρα (σ. 495).

Το ότι τα όνειρα παρατείνουν τον ύπνο ήταν ένα από τα αρχικά συμπεράσματα της *Traumdeutung*. Δεν βλέπουμε τι καινούριο προσθέτει η διασαφήση αυτή στην ιδιαιτερότητα του εν λόγω ονείρου. Στο σημείο ακριβώς όπου, ενώ έχει ήδη αρχίσει να ικανοποιείται η ανάγκη ύπνου, ο πατέρας αντιλαμβάνεται την εικόνα και τη φωνή του παιδιού του, και το όνειρο δεν μπορεί να συνεχιστεί. Ο Φρόιντ δεν σημειώνει τι είναι αυτό που ξυπνά τον πατέρα, πέραν της άγρυπνης προσυνηδητής σκέψης, από το «εσωτερικό», δηλαδή, του ονείρου. Εδώ ξαναβρίσκουμε αφενός την πρώτη ένσταση του Φρόιντ σχετικά με την ψευδαίσθηση του επιθυμητού αντικειμένου που προκαλεί απόλυτη δυσσάρεσκεια, αν και ο Φρόιντ δεν υποστηρίζει κάτι τέτοιο. Αφετέρου, όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα, το όνειρο αυτό προσομοιάζει με τα όνειρα που επαναλαμβάνουν μια τραυματική εμπειρία, τα οποία συνιστούν την επόμενη και πλέον ουσιαστική ένστασή του.

Με απόλυτα ομολογημένο για τον Φρόιντ στο κείμενό του *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*⁸ (1920g) τρόπο, τα όνειρα που επαναλαμβάνουν

τραυματικές εμπειρίες (είτε αυτές της τραυματικής νεύρωσης είτε τα παιδικά τραύματα τα οποία επικαιροποιούνται από τη μεταβίβαση) συνιστούν εξαίρεση στον κανόνα της εκπλήρωσης της ευχής. Για τα όνειρα αυτά θα εικάσει ότι επαναλαμβάνονται, προκειμένου να συνδεθούν με τον ψυχισμό, με τρόπο ώστε στη συνέχεια να μπορέσει να επικρατήσει η *αρχή της ευχαρίστησης*. Υποθέτει δηλαδή ότι υπάρχουν δύο αρχές που διέπουν το μηχανισμό του ονείρου. Πρώτα η *λειτουργία σύνδεσης* και στη συνέχεια, αφού ολοκληρωθεί αυτή, υπάρχει η *δυνατότητα εκπλήρωσης της ευχής* στο όνειρο. Για παράδειγμα γράφει:

Θα ήταν τότε καθήκον των ανώτερων στρωμάτων του ψυχικού μηχανισμού να δεσμεύουν τη διέγερση των ορμών που φθάνουν σε αυτά στο πλαίσιο της πρωτογενούς διεργασίας. Η αποτυχία αυτής της δέσμευσης θα προκαλούσε μια διαταραχή ανάλογη προς την τραυματική νεύρωση. Η κυριαρχία της αρχής της ηδονής (και την τροποποίησή της σε αρχή της πραγματικότητας) θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς εμπόδια μόνο με την επίτευξη αυτής της δέσμευσης. Μέχρι τότε όμως θα προείχε το άλλο έργο του ψυχικού μηχανισμού, η υπερνίκηση ή η δέσμευση της διέγερσης, το οποίο μάλιστα δεν επιτελεί σε αντίθεση προς την αρχή της ηδονής, αλλά ανεξάρτητα από αυτή και εν μέρει χωρίς να την λαμβάνει υπόψη (σ. 56).

Αργότερα, ο Φρόιντ, στο κείμενό του *Αναθεώρηση της θεωρίας του ονείρου* (1933a), υποστήριξε –προκειμένου να συμπεριλάβει την ένστασή του αυτή– ότι το όνειρο συνιστά την *προσπάθεια εκπλήρωσης* μιας απωθημένης ευχής ερωτικού περιεχομένου που έλκει την καταγωγή της από την παιδική ηλικία. Νομίζω ότι είναι αδύνατο να συσχετίσουμε τις δύο αυτές μη αντιφατικές λειτουργίες, δηλαδή την *λειτουργία του ονείρου ως σύνδεση* και αυτή της *εκπλήρωσης της ευχής*, αν

7. Τροποποιημένη μετάφραση.

8. Ο ελληνικός τίτλος προτίμησε τη λέξη *ηδονή* αντί για *ευχαρίστηση*.

δεν μιλήσουμε για το τι είναι η *επιθυμία*. Γιατί, κατά τη γνώμη μας, μια δυνατότητα σύνδεσης και ενοποίησης των δύο λειτουργιών του ονείρου – για να τις ονομάσουμε με συντομία, της σύνδεσης και της εκπλήρωσης– δίνεται από το *ρόλο της επιθυμίας του Άλλου* και τη σχετική με αυτή λειτουργία της απόλαυσης. Η επιθυμία και η απόλαυση του Άλλου μπορεί να βοηθήσουν, πιστεύουμε, να δούμε πώς οι δύο αυτές λειτουργίες ενεργούν ταυτόχρονα ή διαδοχικά στα ίδια όνειρα.

3. Από τη φροϊδική ευχή (*Wunsch*) στη λακανική επιθυμία (*Désir*)

Ο Φρόιντ (1901b, 1905c) υποστήριξε ότι μορφώματα του ασυνειδήτου όπως το ευφυολόγημα, η παραλεξία και η λήθη, έχουν αντίστοιχη δομή με το όνειρο. Η διάφορά στο όνειρο – απ' ό,τι στα άλλα μορφώματα του ασυνειδήτου– θα πει ο Λακάν (1957), είναι ότι τα μορφώματα αυτά, «υφίστανται επίσης τη μέριμνα για παραστασιμότητα» (σ. 511), που ήταν για τον Φρόιντ, όπως θυμίσαμε, ο τρίτος κύριος τρόπος εργασίας για το όνειρο. Η Ella Sharpe (2007), Βρετανίδα ψυχαναλύτρια και καθηγήτρια λογοτεχνίας, είχε παρομοιάσει το 1940 τη διαδικασία του ονείρων μ' αυτήν των σχημάτων της ρητορικής στη λογοτεχνία, ιδιαίτερα με τη *μεταφορά* και τη *μετωνυμία*. Ο Λακάν (1957), επηρεασμένος από τις εργασίες της Sharpe και από κάποιες εργασίες γύρω από την αφασία του γλωσσολόγου Roman Jakobson (1963) του 1956, θα υποστηρίξει ότι στο όνειρο βρίσκουμε δύο ειδών συσχετίσεις σημαινόντων:

- Αυτή που γίνεται διαμέσου της υποκατάστασης ενός σημαίνοντος από ένα άλλο, που είναι η μεταφορά και η οποία δημιουργεί ένα αποτέλεσμα καινούργιας σημασίας.
- Και αυτή που γίνεται διαμέσου της γειννιάσης δύο σημαινόντων, που είναι η μετωνυμία.

Ο Λακάν θα χρησιμοποιήσει εφεξής τους όρους *μεταφορά* και *μετωνυμία*, αντί των όρων του Φρόιντ *συμπύκνωση* και *μετάθεση* αντίστοιχα, για τις διαδικασίες του ονείρου. Η λέξη *συμπύκνωση* στον Φρόιντ (*Verdichtung*) εμπεριέχει στην ετυμολογία της τη λέξη *ποίηση* (*Dichtung*). Το πλεονέκτημα του όρου *μεταφορά* είναι ίσως ότι καθιστά σαφέστερη την ποιητική πλευρά του ονείρου δηλαδή ότι το όνειρο δεν αρκείται στην αποτύπωση υφιστάμενων νοημάτων, αλλά συνιστά επίσης *de novo* δημιουργία σημαινόντων (αλλά και ερμηνειών) τα οποία επιχειρούν να συνδέσουν, να χαλιναγωγήσουν την *απόλαυση*⁹. Έρχονται δηλαδή στη θέση μια άδειας θέσης, η οποία είναι αυτή του από πάντα χαμένου αντικειμένου, αυτού που ο Φρόιντ είχε ονομάσει στο Σχεδίασμα, (1950a bis) *das Ding* αυτό συμβαίνει στο βαθμό που, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, κανένα αντικείμενο δεν καλύπτει την επιθυμία – δεν μπορεί να είναι δηλαδή στο ύψος της αρχικής απώλειας που υφίσταται το ανθρώπινο υποκείμενο από το γεγονός του ότι είναι ομιλούν ον.

Στη μεταφορά έχουμε υποκατάσταση ενός σημαίνοντος από ένα άλλο και το σημαίνον που υποκαθίσταται δεν παραμένει στην αλυσίδα δηλαδή, όσον αφορά το όνειρο, δεν υπάρχει στο φανερό περιεχόμενο του ονείρου. Ενώ στη διαδικασία της μετωνυμίας γίνεται πάλι υποκατάσταση, αλλά παραμένει στην αλυσίδα και το σημαίνον που υποκαθίσταται. Έτσι για παράδειγμα στο όνειρο της ένεσης της Ίρμας (Freud, 1900a), η υποκατάσταση του Φρόιντ από το γιατρό M ή τον Όττο είναι μεταφορές γιατί ο καινούργιος όρος «εξαφανίζει» τον Φρόιντ από τη θέση του χορηγού ουσίας, ο οποίος «επανεμφανίζεται» στους συνειρμούς κατά την ανάλυση του ονείρου αντίθετα η σχέση μεταξύ των χημικών ουσιών αμυλίου, προπυλενίου και τριμεθυλαμίνης είναι μετωνυμικής φύσης, γιατί οι όροι που υποκαθίστανται παραμένουν στο κείμενο του ονείρου. Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο

9. Θα μιλήσουμε παρακάτω για την απόλαυση. Αυτό βέβαια συνιστά μια ερμηνευτική ανάγνωση του Φρόιντ από τον Λακάν, αν και ο ίδιος ο Φρόιντ στην Ερμηνεία (1901a) έλεγε ότι η εργασία του ονείρου είναι το ουσιώδες στο όνειρο, (σ. 442, σημ. 574) στο δε κείμενό του *Προσθήκες στην ερμηνεία των ονείρων* (1925i) μιλούσε, όσον αφορά στο όνειρο, για σκέψη η οποία είναι άμεσο κέρδος ευχαρίστησης, έκφραση στην οποία θα αναφερθούμε και παρακάτω.

στο όνειρο αυτό, στο οποίο αναφερθήκαμε εκτενώς σε προηγούμενό μας άρθρο (2000). Έτσι η διαδικασία της μεταφορικής υποκατάστασης του ενός σημαίνοντος από το άλλο και του μετωνυμικού συνδυασμού του ενός σημαίνοντος με το άλλο είναι η ουσία των διαδικασιών του ονείρου, αλλά και των άλλων μορφωμάτων του ασυνειδήτου υπό το πρίσμα της λακανικής θεωρίας¹⁰.

Η λέξη *ευχή* στον Φρόιντ είναι *Wunsch*. Ο Φρόιντ δεν χρησιμοποιεί, φερ' ειπείν, τη λέξη *Begierde*, η οποία σχετίζεται –περισσότερο απ' ό,τι η λέξη *Wunsch*– με την επιθυμία ως φιλοσοφική έννοια. Θα πούμε για παράδειγμα, επιγραμματικά και μόνο, ότι τη λέξη *Begierde* την βρίσκουμε στον Χέγκελ (2009) όσον αφορά στην *αναγνώριση της επιθυμίας*. Παρά ταύτα, ο Λακάν (1958-1959), επηρεασμένος από τον Χέγκελ, καταλαβαίνει υπ' αυτή την έννοια της αναγνώρισης (στην οποία θα αναφερθούμε εκτενώς στις δύο επόμενες ενότητες) την επιθυμία στο όνειρο και υποστηρίζει ότι και ο Φρόιντ δεν αντιλαμβάνονταν την έννοια του *Wunsch* ως ευχή που μπορεί να ικανοποιηθεί από την «ψευδαίσθηση» που είναι το όνειρο. Ο λόγος, λέει, είναι αρκετά απλός από μια πλευρά: αν το όνειρο ήταν η ψευδαίσθηση εκπλήρωσης μιας ευχής, όπως φαίνεται ενίοτε να υποστηρίζει ο Φρόιντ, η ψευδαίσθηση αυτή μόνο ως ευχαρίστηση ενός οργάνου δεν θα μπορούσε να εννοηθεί γιατί, για παράδειγμα, κανείς δεν έπαψε να πεινάει βλέποντας καρβέλια. Οπότε ο όρος *εκπλήρωση* δεν μπορεί να εννοηθεί ως ικανοποίηση οργάνου, με την έννοια της ικανοποίησης μιας ανάγκης. Η μοναδική ανάγκη που ικανοποιείται –διαμέσου του «πετυχημένου» ονείρου– είναι η συνέχιση του ύπνου¹¹. Υπάρχει μια αντίφαση εδώ στον Φρόιντ, την οποία ο Λακάν στο σεμινάριο *Η επιθυμία και η ερμηνεία της* (1958-1959) θα «ερμηνεύσει» διαμέσου της έννοιας της *επιθυμίας του Άλλου*. Ακόμη και στα παιδικά όνειρα, τα

οποία υποτίθεται –σύμφωνα με τον Φρόιντ– ότι ικανοποιούν μια ευχή με μη συγκεκριμένο τρόπο, όπως αυτό της κόρης του Φρόιντ (1901a), της μικρής Άννας που ονειρεύεται τις φράουλες και τα υπόλοιπα εδέσματα που, λόγω αδιαθεσίας, της είχαν απαγορεύσει την προηγούμενη ημέρα, δεν είναι «απλά εδέσματα» αλλά «απαγορευμένα εδέσματα». Δηλαδή η επιθυμία του Άλλου είχε ανάμειξη σε αυτά, ήταν, όπως τονίζει διασπώντας ο Λακάν τον όρο (1958-1959) στο σεμινάριο αυτό: «απαγορευμένα» (συνεδρία 3-12-58) δηλαδή ο Άλλος είχε μιλήσει γι' αυτά εκδηλώνοντας ταυτόχρονα κάτι από την επιθυμία του. Υπάρχει, δηλαδή, το θέμα αυτό της επιθυμίας του Άλλου που είναι –σύμφωνα με τον Λακάν στο σεμινάριο αυτό– κεντρικό στα όνειρα ακόμη και τα πιο απλά.

4. Η έννοια της επιθυμίας του Άλλου

Ας μιλήσουμε κατ' αρχάς για την επιθυμία γενικά, πριν επικεντρωθούμε στην επιθυμία στο όνειρο. Ποιο είναι το αντικείμενο της επιθυμίας; Όταν το μικρό παιδί επιδιώκει να αποκτήσει το αντικείμενο που κρατά το συνομήλικό του παιδί, έστω και αν αυτό δεν συνιστά αντικείμενο ανάγκης, έστω και αν το ζητά ακριβώς επειδή είναι αντικείμενο του άλλου παιδιού –στα πλαίσια αυτού που ονομάζουμε *μεταβατισμό (transitivisme)*–, το αντικείμενο αυτό είναι αντικείμενο επιθυμίας; Αυτό που απαντά ο Moustafa Safouan (2005) είναι πως το αντικείμενο της επιθυμίας εισάγεται από τη στιγμή που το αντικείμενο παύει να είναι απλά αντικείμενο που έχει ο άλλος, που το κατέχει απλά και μόνο ο άλλος που γνωρίζω, αυτός που είναι δηλαδή το εναλλακτικό μου εγώ. Είναι τέτοιο, από τη στιγμή που γίνεται αυτό το αντικείμενο ο άγνωστος Χ, για τον οποίο δηλαδή το υποκείμενο αναρωτιέται¹² (τι είναι, τι θέλει ο άλλος σχετικά με αυτό κ.λπ., και

10. Το όνειρο, σύμφωνα με τον Λακάν (1958), είναι «μεταφορά της επιθυμίας» (σ. 622), και η επιθυμία είναι «η μετωνυμία της έλλειψης στο είναι» (σ. 623). Θα επανέλθουμε σε αυτό το τελευταίο παρακάτω.

11. Θα συμπληρώναμε ότι η ονειρώξη ίσως να είναι ακόμη μια τέτοια ικανοποίηση.

12. Ερωτήματα που έχουν βέβαια δομή λόγου, τα οποία συσχετίζουν το αντικείμενο αυτό με κάποια σημαίνοντα: το θέλει γι' αυτό το σκοπό, για το δώσει στον τάδε, για να ζηλέψει ο δείνα κ.λπ.

όχι απλά το εποφθαλμιά), από τη στιγμή που εισάγεται η διάσταση του λόγου, υπό την έννοια του μεγάλου Άλλου. Στο βαθμό αυτό δε, ο μικρός άλλος παύει να είναι αυτός που γνωρίζω και αποκτά κάτι από τη διάσταση αυτού που ο Λακάν ονομάζει ο μεγάλος Άλλος.

Για να συμβεί αυτό, πρέπει να εισαχθεί στα πλαίσια του αιτήματος η διάσταση του ανικανοποίητου. Ο Safouan (2005) δίνει ως –κατ’ εξοχήν– παράδειγμα αυτού, την κόρη που ζητά από τη μητέρα της το φαλλό. Αυτό δηλαδή που, εκ των προτέρων, γνωρίζει ότι δεν πρόκειται να της δοθεί από τη μητέρα και είναι ακριβώς αυτή η διάσταση του ανικανοποίητου που καθιστά το αντικείμενο αυτό συμβολικό. Το αίτημα της κόρης είναι δηλαδή ένα κατά συνθήκη, ένα «προσποιητό» αίτημα, και όχι ένα αίτημα που μπορεί να ικανοποιηθεί. Είναι η δομική αδυναμία της μητέρας να δώσει το αντικείμενο αυτό –και συνεπώς της κόρης να το πάρει από τη μητέρα– που εισάγει τη διάσταση της έλλειψης τόσο στη μητέρα, η οποία δεν το έχει, όσο και στην κόρη, η οποία ως εκ τούτου δεν μπορεί να το λάβει. Η εισαγωγή της διάστασης της έλλειψης και του ανικανοποίητου είναι συνεπώς απαραίτητη για την εισαγωγή του αντικειμένου της επιθυμίας, το οποίο ως αντικείμενο συμβολικό (και όχι πραγματικό) σημαίνεται και μόνο από το λόγο ως ελλείπον, χωρίς να μπορεί δηλαδή να δοθεί.

Η έλλειψη είναι κατ’ αρχήν αυτή του Άλλου. Εξάλλου το ίδιο το υποκείμενο (ιδιαίτερα το υστερικό) μπορεί να αποζητά την ανικανοποίησή του. Όπως η ωραία χασάπικα που θα δούμε και παρακάτω, η πνευματώδης δηλαδή αναλυόμενη του Φρόιντ, που ζητά στον άνδρα της να μην της δίνει χαβιάρι –που είναι ο αγαπημένος της μεζές– προκειμένου να μπορέσει να συνεχίσει ο άντρας της να την πειράζει με το θέμα αυτό. Κατ’ αυτό τον τρόπο η διάσταση της επιθυμίας αναφέρεται ακριβώς στην αναγνώρισή της από τον Άλλο και για το λόγο αυτό το να προσπαθήσει, φέρ’ ειπείν,

κανείς να ικανοποιήσει αυτή την επιθυμία, θεωρώντας την ως ανάγκη του άλλου, δεν μπορεί παρά να προκαλέσει άγχος. Η εκπλήρωση της επιθυμίας είναι, υπό την έννοια αυτή, η αναγνώρισή της και όχι κάποια ψευδαισθητικού ή άλλου τύπου ικανοποίηση. Θα ήταν πιο ενδιαφέρον ίσως να συνδύαζε κανείς την εκπλήρωση της επιθυμίας με την ευχαρίστηση που πηγάζει από το ευφυολόγημα, για την οποία δεν θα λέγαμε, βέβαια, ότι προέρχεται από μια ψευδαισθητική ικανοποίηση, αλλά προέρχεται από τη μετάδοση του μηνύματος, το οποίο δεν λέγεται ευθέως αλλά υποσημαίνεται και αποζητά την αναγνώρισή του. Έτσι και στο όνειρο, αυτό που κατασκευάζεται είναι ένα αντίστοιχο «τέχνασμα» προκειμένου να συνεχιστεί η ευχαρίστηση που είναι ο ύπνος. Υποσημαίνεται δηλαδή και στο όνειρο κάτι που έχει να κάνει με την επιθυμία. Στο ευφυολόγημα υποσημαίνεται κάτι, δεν λέγεται το μήνυμα απ’ ευθείας, γιατί είναι σε αναμονή ανταπόκρισης από τον Άλλο, το τρίτο πρόσωπο, έλεγε ο Φρόιντ (1905c). Η δομή που είναι στη βάση και των δύο μορφωμάτων, του ονείρου και του ευφυολογήματος, είναι η ίδια. Δηλαδή η δυνατότητα αναγνώρισης της επιθυμίας υπό συνθήκες λογοκρισίας, υπό συνθήκες –επίσης– υπαινικτικότητας.

Γιατί όμως υποσημαίνεται η επιθυμία και δεν λέγεται έτσι απλά; Γιατί θα πρέπει να μπορεί να ακουστεί κάτι που θα παραπέμπει πάντα και σε κάτι άλλο. Δεν υπάρχει πραγματικό αντικείμενο που να μπορεί να την ικανοποιήσει, όπως λέγαμε προηγουμένως. Είναι από καταγωγής της μη ικανοποιήσιμη, εξ ου και η φράση του Λακάν (1958), ότι η επιθυμία είναι «μετωνυμία της έλλειψης στο είναι» (σ. 623). Εξάλλου αυτό το δηλώνει έμμεσα και η ύπαρξη, σύμφωνα με τον Φρόιντ (1901a), ενός *ομφαλού στο όνειρο*, ενός σημείου δηλαδή σ’ αυτό που η λειτουργία της παραπομπής φαίνεται να συνεχίζεται στο διηνεκές¹³. Υπάρχει πάντα παραπομπή και σε κάτι άλλο, γιατί πάντα έχει να κάνει και με κάτι άλλο που είναι η επιθυμία του

13. Η ύπαρξη ενός ομφαλού στο όνειρο, που απλά και μόνο ανέφερε ο Φρόιντ, πήρε μεγάλη ανάπτυξη από τον Λακάν και άλλους συγγραφείς οι οποίοι συνδύασαν αυτή τη σημείωση του Φρόιντ με την έννοια του πραγματικού στον Λακάν.

Άλλου. Η επιθυμία του ενός παραπέμπει στην επιθυμία του Άλλου και αντίστροφα. Δηλαδή, την επιθυμία τη βρίσκουμε τόσο στην πηγή (ένθεν) όσο και στο όριο (εκείθεν) του ονείρου. Τουλάχιστον όσον αφορά στα όνειρα μεταβίβασης, τα οποία είναι, ως γνωστό, κατά κάποιο τρόπο σε «διάλογο» με την αναλυτική διαδικασία. Η ερμηνεία της επιθυμίας έλεγε ο Moustafa Safouan (1982) είναι η πραγματοποίησή της γιατί το πεπρωμένο της, αν όχι η ουσία της, είναι το να μπορέσει να ακουστεί.

5. Τα ημερήσια κατάλοιπα και η επιθυμία του Άλλου

Η Gisèle Chamboudez (2000) στο εξαιρετο βιβλίο της *Η εξίσωση των ονείρων, γράφει* γύρω από τη σχέση των ημερήσιων κατάλοιπων με την επιθυμία του Άλλου:

Τα ημερήσια κατάλοιπα μπορούν να περιέχουν την αναφορά ή την ανάδυση, ενδεχόμενη πηγή άγχους, της επιθυμίας του Άλλου. Εμφανίζεται [η επιθυμία αυτή] πέραν ενός αιτήματος, μιας δωρεάς ή μιας άρνησης, μιας απαγόρευσης ή μιας στέρησης και ακόμη πιο έντονα ύστερα από εγκατάλειψη ή απειλή. Ούσα ένας ουσιαστικός πόλος της απώθησης, αυτή η επιθυμία συμβάλλει τα μάλα στη δημιουργία επώδυνων ημερήσιων κατάλοιπων (σ. 71).

Παρακάτω σημειώνει σχετικά και πάλι με την επιθυμία του Άλλου:

Η εργασία του ονείρου ικανοποιεί την επιθυμία ύπνου δημιουργώντας ένσταση ή

πραγματοποιώντας την, εκθλίβοντάς την ή μετατοπίζοντάς την προς κάποια άλλη αδιάφορη, την οποία φτιάχνει προκειμένου [η επιθυμία του Άλλου] να γίνει ανεκτή. Έτσι παρουσιάζεται μια επιθυμία του ονειρευόμενου ως εκπληρωμένη, στην ίδια φάση που γίνεται η επεξεργασία της επιθυμίας του Άλλου (σ. 80).¹⁴

Θα αναφερθούμε, όπως υποσχεθήκαμε παραπάνω, στο όνειρο μιας αναλυόμενης του Φρόιντ, γυναίκας ενός χονδρέμπορα χασάπη (*Frau des Grobfleischhauers*), προκειμένου να δείξουμε τη σχέση αυτή μεταξύ της επιθυμίας αυτού που ονειρεύεται με το αίτημα και την επιθυμία του Άλλου. Το όνειρο που κάνει αυτή η αναλυόμενη του Φρόιντ, γυναίκα ενός χονδρέμπορα χασάπη, είναι, υπενθυμίζουμε, το εξής (Freud, 1900a):

Ήθελα να παραθέσω ένα δείπνο, δεν είχα όμως τίποτα διαθέσιμο εκτός από λίγο καπνιστό σολομό. Σκέφτηκα να πάω για ψώνια, αλλά θυμήθηκα ότι είναι Κυριακή απόγευμα και όλα τα μαγαζιά είναι κλειστά. Αποφάσισα λοιπόν να τηλεφωνήσω σε μερικούς προμηθευτές μα το τηλέφωνο όμως είχε βλάβη. Έτσι, αναγκάστηκα να παραιτηθώ από την επιθυμία να δώσω αυτό το δείπνο. (σ. 146)

Τα ημερήσια κατάλοιπα της προηγούμενης ημέρας που σχετίζονται με το όνειρο αυτό αφορούν, αφενός στο αίτημα μιας φίλης της να έρθει να δειπνήσει στο σπίτι της και αφετέρου στο γεγονός ότι ο σύζυγος της είχε δηλώσει ότι έχει παχύνει και ήθελε να ξεκινήσει δίαιτα και να πάψει να δέχεται προσκλήσεις σε δείπνα. Στα ημερήσια κατάλοιπα θα μπορούσαμε να εντάξουμε, νομίζουμε, αυτό που είχε πει Φρόιντ όσον αφορά στα

14. Ο Φρόιντ (1900a) έλεγε ότι το όνειρο περιέχει πάντα ένα υπαινιγμό στα γεγονότα της ημέρας αν και θεωρούσε ότι τα ημερήσια κατάλοιπα δρουν ως «επιχειρηματίας», χωρίς όμως να μπορούν να δημιουργήσουν όνειρο, αν δεν υπάρξει η ασυνείδητη παιδική ευχή που είναι ο «κεφαλαιούχος». Αρκετά αργότερα (1923c) έλεγε –στο άρθρο με τίτλο *Θεωρία και πρακτική της ερμηνείας του ονείρου*– ότι υπάρχουν δύο ειδών όνειρα, «τα από πάνω» που έχουν να κάνουν κυρίως με ημερήσια κατάλοιπα και δευτερευόντως με τις απωθημένες παιδικές ευχές, και «τα από κάτω» όνειρα που είναι το αντίστροφο.

όνειρα: ότι συνιστούν δηλαδή εκπλήρωση μιας ευχής. Η ωραία χασάπισσα είπε στον Φρόιντ ότι ο άνδρας της είχε την τάση να πλέκει το εγκώμιο της φίλης της αυτής, που ήταν ιδιαίτερα αδύνατη, ενώ ο άνδρας της προτιμούσε συνήθως τις παχουλές γυναίκες, όπως ήταν εξάλλου και η ίδια.

Η ερμηνεία που της έδωσε ο Φρόιντ (1901a) ήταν ότι το όνειρο αυτό απαντά (αρνητικά) στο αίτημα της φίλης να έρθει να δειπνήσει στο σπίτι τους και το οποίο εκείνη δεν θέλει να ικανοποιήσει, γιατί την υποπτεύεται ότι θέλει να γοητεύσει τον άνδρα της: «Ακούγοντας το αίτημα της φίλης, είναι σαν να σκεφτήκατε: Φυσικά θα σε καλέσω, για να χορτάσεις με τα φαγητά μου, να παχύνεις και να αρέσεις στον άντρα μου περισσότερο. Προτιμώ να μην ξαναδώσω γεύμα» (σ. 147). Ο Φρόιντ σημειώνει ότι η ωραία χασάπισσα έχει του ίδιου τύπου αδυναμία για το χαβιάρι μ' αυτήν που η φίλη της έχει για τον καπνιστό σολομό. Και οι δύο τους όμως στερούντο επίτηδες το αγαπημένο τους γεύμα. Ούτως ώστε, συμπεραίνει ο Φρόιντ, η αναλυόμενη ταυτίζεται υστερικά, διαμέσου αυτού του συμπτώματος –δηλαδή της στέρησης του αγαπημένου γεύματος– με τη φίλη της αυτή. Και αυτό γιατί η ωραία χασάπισσα θέλει να πάρει τη θέση της φίλης της όσον αφορά στην εκτίμηση που τρέφει ο άντρας της για τη φίλη της. Όπως είπαμε, προβληματίζεται στο να ικανοποιήσει το αίτημα της φίλης της γιατί, διαμέσου αυτού, διαβλέπει την επιθυμία της φίλης να γοητεύσει τον άνδρα της. Το όνειρο αυτό όμως, πέρα από την επιθυμία της φίλης, σημειώνει ο Λακάν (1958), επερωτά την επιθυμία του άντρα της, ο οποίος είχε εκφράσει την εκτίμησή του για τη φίλη της, αν και δεν του αρέσουν οι αδύνατες, και γι' αυτό εξάλλου η επιθυμία αυτή φαντάζει αιγισματική. Τί είναι να θέλει κάποια που δεν μπορεί να τον ικανοποιήσει; Εδώ έχουμε και πάλι το χάσμα μεταξύ αιτήματος και επιθυμίας, γιατί από τη μια ζητά στρουμπουλές και από την άλλη επιθυμεί αδύνατες. Αλλά και ο ίδιος θέλει να αδυνατήσει και να πάψει να δέχεται προσκλήσεις σε δείπνα. Δηλαδή το όνειρο της αναλυόμενης αποκρίνεται, επίσης, στο αίτημα του άντρα της να αδυνατίσει με τον λίγο σολομό που έχει απομείνει – το σολομό σε δόση διαιτητική, θα λέγαμε.

Δηλαδή ο καπνιστός σολομός έρχεται ως σημαίνον της επιθυμίας να επερωτήσει την επιθυμία αφενός μεν της φίλης, αφετέρου η μικρή του ποσότητα έχει να κάνει με το αίτημα του άντρα της να αδυνατίσει. Αλλά η μικρή ποσότητα καπνιστού σολομού έχει να κάνει και με την επιθυμία του άντρα της στο βαθμό που παραπέμπει σ' ένα άλλο σημαίνον που είναι «το κομμάτι κρέας»: γιατί, όπως η χασάπισσα δεν παραλείπει να πει γελώντας στον Φρόιντ, ο άντρας της είχε κάνει μια πικάντικη παρομοίωση της γυναίκας μ' ένα κομμάτι κρέας, όταν ένας ζωγράφος του ζήτησε να του κάνει το πορτρέτο του, λέγοντάς του ότι δεν είχε δει ποτέ ένα τόσο εκφραστικό πρόσωπο. Ο χασάπης, αφού ευχαρίστησε το ζωγράφο, του απάντησε πως σίγουρα θα προτιμούσε ένα κομμάτι από τον πεισιγόνα μιας όμορφης κοπέλας από ολόκληρο το δικό του πρόσωπο. Ερμήνευσε δηλαδή τα λεγόμενα του ζωγράφου μεταξύ αιτήματος του και επιθυμίας. Εδώ το κομμάτι κρέας, διόλου τυχαίο βέβαια στο στόμα ενός χασάπη, έρχεται να υποκαταστήσει μεταφορικά τη γυναίκα στο σύνολό της, ούτως ώστε η ταύτιση της χασάπισσας είναι «τριπλή», όπως λέει ο Jacques-Alain Miller (1995), διαμέσου του σημαίνοντος του καπνιστού σολομού. Μια γυναικεία ταύτιση με τη φίλη, μια ανδρική με τον άντρα της, αλλά και μια ταύτιση με το ίδιο το κομμάτι κρέας ή το λίγο καπνιστό σολομό, στο βαθμό που αυτό συμβολίζει για το χασάπη τη γυναίκα, όπως μπορεί να είναι επιθυμητή από τον άνδρα. Η φράση *Frau des Großfleischhauers* (επί λέξει γυναίκα του χονδρόκρέας-αυτός που χτυπά) εμπεριέχει αρκετά από τα βασικά σημαίνοντα γύρω από τα οποία περιστρέφονται αυτές οι ταυτίσεις.

Μπορούμε να πούμε ότι όταν υπάρχει τέτοιο τύπου αιγισματική κατάσταση το υποκείμενο του ασυνειδήτου καλείται στη διάρκεια του ύπνου να στοιχειοθετήσει μια υπόθεση σχετική μ' αυτό που θέλει ο μεγάλος Άλλος, αυτός που είναι άγνωστος και του οποίου η αιγισματική επιθυμία προκαλεί άγχος. Καλείται να απαντήσει με το όνειρο προκειμένου να συνεχιστεί ο ύπνος. Η αιγισματική επιθυμία του Άλλου, που πρέπει να ακούσουμε περισσότερο ως μια κατάσταση και λιγότερο ως κάποιο συγκεκριμένο άλλο, είναι ταυτόχρονα –δυ-

νάμει- απόλαυση του Άλλου¹⁵ και είναι τραυματική, στο βαθμό που το υποκειμένο ενδέχεται να μην μπορέσει να απαντήσει κατάλληλα. Τα ημερήσια κατάλοιπα, όπως ήδη υποστήριξε ο Sandor Ferenczi (1934)¹⁶, έχουν αυτό τον τραυματικό χαρακτήρα, στο βαθμό, συμπληρώνουμε, που φέρουν το αίτιγμα της επιθυμίας του Άλλου, για την οποία το όνειρο συνιστά αν όχι απάντηση, τουλάχιστον απόκριση. Ο εφιάλτης προκύπτει στο σημείο που η απάντηση αυτή, η κρυπτογράφηση δηλαδή της επιθυμίας του Άλλου από το όνειρο, γίνεται ανέφικτη και ως εκ τούτου η επιθυμία του Άλλου εκλαμβάνεται από το υποκειμένο ως απόλαυσή του. Στη φάση αυτή του ονείρου –ή μάλλον του εφιάλτη– οι αναπαραστάσεις τείνουν να γίνονται πιο μυθικές και λιγότερο μεταφορικές μέχρι να προκύψει η αφύπνιση. Όπως λέει ο Λακάν (1963-1964) στο σεμινάριο πάνω στο Άγχος:

Το άγχος του εφιάλτη βιώνεται καθαυτό ως η απόλαυση του Άλλου. Το συνακόλουθο του εφιάλτη είναι ο Δαίμονας και ο Βραχνάς, αυτά τα πλάσματα που βαραίνουν με όλο τους το βάρος πάνω στο στήθος σας και που σας συνθλίβουν με την απόλαυσή τους. Το πρώτο πράγμα που εμφανίζεται στο μύθο, αλλά επίσης στο βιωμένο εφιάλτη, είναι αυτό το πλάσμα που βαραίνει με την απόλαυσή του. Είναι επίσης ένα πλάσμα που επερωτά και ακόμη περισσότερο που εμφανίζεται με την ανεπτυγμένη εκδοχή του ερωτήματος που ονομάζεται αίτιγμα (σ. 76)

Το κατ' εξοχήν αίτιγμα, το οποίο το όνειρο φαίνεται να προσπαθεί να κρυπτογραφήσει αποτυγχάνοντας συστηματικά, είναι η σχέση μεταξύ των δύο φύλων. Το ασυνείδητο (και το όνειρο) επιχειρούν διαρκώς να κρυπτογραφήσουν, να εγγράψουν τη σχέση μεταξύ των δύο φύλων, όπως

είδαμε και στο όνειρο της ωραίας χασάπισσας, στο οποίο το «φαλλικό», σημαίνον του καπνιστού σολομού επιχειρούσε μια τέτοια εγγραφή, «απαντώντας» ταυτόχρονα στον Φρόιντ όσον αφορά στη θεωρία του για τα όνειρα. Η «μη συνάντηση» των επιθυμιών μεταξύ των δύο φύλων, στην οποία θα επανέλθουμε στην επόμενη ενότητα, είναι μερική (αν και κορυφαία) περίπτωση της αδυνατότητας καθολικής αντιπροσώπευσης της ενόρμησης από κάποιο –«ένα»– σημαίνον. Αυτό το «μη εγγράψιμο πραγματικό της ενόρμησης», που έχει τραυματικό χαρακτήρα το βρίσκουμε «διατυπωμένο» διαφορετικά στο εφιαλτικό ξύπνημα του πατέρα στο όνειρο του φλεγόμενου παιδιού.

6. Το όνειρο του φλεγόμενου παιδιού, το τραύμα και το ανέφικτο της διάφυλης σχέσης

Θα προσπαθήσουμε με τη βοήθεια των σχολίων του Λακάν (1964) για το όνειρο του φλεγόμενου παιδιού, στο σεμινάριο XI, να εμβαθύνουμε στην έννοια της εκπλήρωσης της επιθυμίας στο όνειρο. Μέχρι τώρα μιλήσαμε για την επιθυμία, κυρίως από τη σκοπιά της επιθυμίας του Άλλου. Είδαμε δηλαδή ότι ο ονειρευόμενος επεξεργάζεται την επιθυμία του Άλλου, και ότι, ακόμη και η εκπλήρωση μιας ευχής του ονειρευόμενου γίνεται στα πλαίσια αυτής της επεξεργασίας, αλλά και ότι συνιστά έναν τρόπο –μεταξύ άλλων– επεξεργασίας της επιθυμίας του Άλλου. Είπαμε, στη συνέχεια, ότι, όταν η επεξεργασία αυτή είναι αδύνατη, προκύπτει η αφύπνιση. Θα μπορούσαμε ίσως να θεωρήσουμε ότι η αδυνατότητα επεξεργασίας της επιθυμίας του Άλλου προκύπτει επίσης στις επαναληπτικές εφιαλτικές αφυπνίσεις σε όνειρα τα οποία επαναλαμβάνουν *ψυχικά τραύματα*. Αυτά συμβαίνουν στο βαθμό που το υποκειμένο της

15. Γύρω από την έννοια της απόλαυσης και τα διάφορα είδη που διακρίνει ο Λακάν βλ. σχετικό άρθρο μας (υπό δημοσίευση).

16. Η ιδέα αυτή ότι τα ημερήσια κατάλοιπα επαναλαμβάνονται όπως μία τραυματική εμπειρία υπάρχει και σε άλλους συγγραφείς όπως ο Angel Garma (Garma, 1981), ο Michel Fain (Fain, 1979) ο Jean Guillaumaine (Guillaumaine, 1979) και ο Didier Anzieu (Anzieu, 1987).

«κακής συνάντησης» ήρθε αντιμέτωπο, ενώ βρισκόταν σε κατάσταση αβοηθησίας και χωρίς καμία προηγούμενη προετοιμασία, με μια τραυματική κατάσταση, η οποία μπορεί να είναι, σύμφωνα με τον Φρόιντ (1926d), είτε υλική, σε περίπτωση πραγματικού κινδύνου, είτε ψυχική, στη περίπτωση του κινδύνου από την ενόρμηση. Αυτή η αναίτια «κακή συνάντηση» ισοδυναμεί, θα λέγαμε, με μια συνάντηση με σκοτεινή επιθυμία του Άλλου, όταν δηλαδή κανένας λόγος (με τη διττή έννοια του όρου, δηλαδή της εκφοράς και της αιτίας), δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο επεξεργασίας από την πλευρά του υποκειμένου όσον αφορά στο άγχος που αισθάνεται και το οποίο το βιώνει ως απόλαυση του Άλλου.

Ο θάνατος ενός κοντινού προσώπου, ακόμη περισσότερο αν πρόκειται για παιδί, έχει, θα λέγαμε, συχνά αυτό το χαρακτήρα. Το όνειρο του φλεγόμενου παιδιού θα μπορούσε να νοηθεί ως επανάληψη των τραγικών συμβάντων που προηγήθηκαν του χαμού του, στο βαθμό μάλιστα που – όπως υποθέτει εύλογα και ο Φρόιντ – το όνειρο επαναλαμβάνει, ενδεχομένως, τα λόγια που το παιδί θα είχε εκφέρει ενώ ήταν ακόμη στη ζωή, Παραδείγματος χάριν, λέει ο Φρόιντ (1901a), «το παράπονο: *Καίγομαι*, μπορεί να σχετίζεται με τον πυρετό πριν από το θάνατό του, ενώ η φράση: *Πατέρα, δεν βλέπεις;* μπορεί να αναφέρεται σε άλλη περίπτωση, που μας είναι άγνωστη, αλλά που θα είναι συναισθηματικά φορτισμένη» (σ.445). Την εποχή της *Traumdeutung*, ο Φρόιντ με αρκετούς δισταγμούς (δεδομένης της επιστημονικής εντιμότητας που διέκρινε την κλινική του σκέψη) προσπάθησε να εξηγήσει το όνειρο του φλεγόμενου παιδιού με βάση το θεωρητικό πλαίσιο που διέθετε εκείνη την περίοδο, δηλαδή την εκπλήρωση ευχής. Δεν κάνει στάση στον αγχώδη χαρακτήρα, ακόμη περισσότερο τον αφυπνιστικά εφιαλτικό χαρακτήρα, του «συγκινητικού» – όπως λέει – αυτού ονείρου ίσως γιατί η υπόθεσή του, ότι η ευχαρίστηση για το ασυνείδητο μπορεί να είναι δυσάρεσκη για τη συνείδηση, του φαίνεται ότι τον καλύπτει. Ο Λακάν σχολιάζει το όνειρο αυτό βασιζόμενος στο *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*, θεωρώντας δηλαδή, θα λέγαμε, την επανάληψη που διακρίνει το όνειρο αυτό, ως κάτι αντίστοιχο με τα

επαναληπτικά όνειρα των τραυματικών νευρώσεων. Σύμφωνα με το σκεπτικό του Λακάν, σχετικά με το όνειρο αυτό, η αφύπνιση του πατέρα επέρχεται στο σημείο που η επιθυμία δεν βρίσκει αντιπρόσωπο από τις εικόνες του ονείρου:

Αν ο Φρόιντ, έκθαμβος βλέπει εδώ επιβεβαιωμένη τη θεωρία της επιθυμίας, αυτό είναι ακριβώς σημάδι του ότι το όνειρο δεν είναι μόνο φαντασίωση που εκπληρώνει μιαν ευχή. Γιατί δεν είναι ότι, στο όνειρο, υποστηρίζει πως ο γιος ζει ακόμη. Αλλά το νεκρό παιδί παίρνοντας τον πατέρα του από το μπράτσο, όραμα φοβερό, δείχνει ένα υπερπέραν που ακούγεται μέσα στο όνειρο. Η επιθυμία ενεστωποιείται εδώ από την παραστατική απώλεια στο πιο αδυσώπητο σημείο του αντικείμενου. Μόνο στο όνειρο μπορεί να γίνει αυτή η πραγματικά μοναδική συνάντηση. Μονάχα μια τελετή, ένα ενέργημα πάντα επαναλαμβανόμενο, μπορεί να μνημονεύσει την αμνημόνευτη συνάντηση – αφού κανείς δεν μπορεί να πει τι είναι ο θάνατος ενός παιδιού – αν όχι ο πατέρας σαν πατέρας – δηλαδή κανένα συνειδητό ον (σ. 82).

Λίγο παρακάτω μιλώντας για το ίδιο όνειρο:

Εδώ, το όνειρο, το βλέπουμε αληθινά σαν την άλλη όψη της παράστασης – είναι η εικονογράφηση του ονείρου, και μας δίνεται η ευκαιρία να υπογραμμίσουμε εδώ αυτό που ο Φρόιντ, όταν μιλάει για το ασυνείδητο, δηλώνει ότι το προσδιορίζει ουσιαστικά – το *Vorstellungrepräsentanz* (σ. 83).

Μπορούμε να πούμε, λοιπόν, ότι στο όνειρο αυτό το αδύνατο της συνάντησης πατέρα και παιδιού «συμπίπτει» με το αδύνατο, όπως γράφει ο Philippe Julien (1981), όσον αφορά στη *βλεμματική ενόρμηση* στο ίδιο όνειρο: «από εκεί που το παιδί τον κοιτά, ο πατέρας δεν το βλέπει και από εκεί που ο πατέρας το κοιτά, το παιδί δεν τον βλέπει. Υπάρχει σχισμή. Ασύμπτωτη συνάντηση (*entre-vue biaisée*)» (σ. 117). Το βλέμμα έπαψε να στηρίζεται από την εικόνα, η οποία έπαψε να είναι

η οθόνη που «κρύβει» το πραγματικό. Η ενόρμηση έπαψε να έχει *Vorstellungrepräsentanz* μέσα στη διαδοχή των εικόνων του ονείρου. Ο θόρυβος από το διπλανό δωμάτιο μαρτυρά αυτή την έλλειψη *Vorstellungrepräsentanz*. Και πίσω από αυτή την έλλειψη είναι η επερχόμενη ενόρμηση. Αυτό που ξυπνά τον πατέρα είναι κάτι πέραν του θορύβου από το διπλανό δωμάτιο, είναι η *χαμένη πραγματικότητα*, αυτό δηλαδή που δεν μπόρεσε να συμβεί με το παιδί του, και το οποίο επαναλαμβάνεται μεταξύ εφιαλτικού ονείρου και πραγματικότητας: ότι θα πρέπει δηλαδή να σπεύσει στο διπλανό δωμάτιο να «σώσει» –αυτή τη φορά– τη σορό του παιδιού του από τις φλόγες.

Μια καινούργια «απο-τυχία» επαναλαμβάνει την προηγούμενη «απο-τυχία» –χωρίς να μπορεί να κλείσει ο κύκλος– και χωρίς να μπορεί να συνεχίσει ο ύπνος. Αυτό που ξυπνά κατά τον Λακάν είναι το *πραγματικό*, η συνάντηση ως ανέκαθεν αποτυχημένη. Σύμφωνα με τον Λακάν, το πραγματικό είναι το *αδύνατο* για το υποκείμενο του σημαίνοντος και αφορά, όπως και η απόλαυση, το πέραν της αρχής της ευχαρίστησης, μέχρι το τραύμα. Το πραγματικό είναι αυτό που έρχεται πάντα στην ίδια θέση – στη θέση αυτή που το υποκείμενο ως σκεπτόμενο δεν το συναντά ποτέ δηλαδή αυτό που είναι μη εγγράψιμο, εξ ου και η φράση του Λακάν (1972-1973) για το αδύνατο ότι «δεν σταματά να μη γράφεται» (σ. 337). Στα όνειρα που επαναλαμβάνουν ένα ψυχικό τραύμα, όπως και στο όνειρο του φλεγόμενου παιδιού δεν υπάρχει κρυπτογράφηση από το ασυνείδητο και η εικονογραφία τους δείχνει την έκθεση του υποκειμένου στο χάσμα αυτό του ασυνείδητου, στο πραγματικό που ελλοχεύει. Στα όνειρα δηλαδή αυτά, δεν είναι η *επιστροφή του απωθημένου* που τα διέπει, αλλά η επιστροφή αυτού που δεν δύναται να εγγραφεί γιατί το απωθημένο είναι ήδη κρυπτογραφημένο έστω και αν η επιστροφή του μπο-

ρεί να διαμορφώνει καινούργια σημαίνοντα διαμέσου των μεταφορομετωπικών διαδικασιών¹⁷.

Αλλά, αν η απουσία κρυπτογράφησης είναι κάτι που επαναλαμβάνεται στα όνειρα που συνιστούν επαναβίωση ενός τραύματος και η οποία συνιστά μια άλλου τύπου επανάληψη από αυτήν της επιστροφής του απωθημένου, το ασυνείδητο και το όνειρο, όπως λέγαμε και στην προηγούμενη ενότητα, αδυνατούν επίσης να κρυπτογραφήσουν τη σχέση μεταξύ των δύο φύλων. Η σχετική με αυτό φράση του Λακάν (1972-1973) στο σεμινάριο «Ακόμη»: «Η διάφυλη σχέση δεν παύει να μην εγγράφεται» (σ. 223). Και αυτή η αδυνατότητα είναι που επαναλαμβάνεται σταθερά στα όνειρα. Το ανέφικτο της διάφυλης σχέσης είναι, θα λέγαμε, το πρωταρχικό τραύμα¹⁸ για τον άνθρωπο ως ομιλούν όν, το οποίο –ως τέτοιο– επαναλαμβάνεται αέναα από το ασυνείδητο και το όνειρο, ως *όριο εγγραφής*. Ο Λακάν (1973-1974) σχολιάζοντας απόσπασμα του Φρόιντ (1925) γύρω από τα όρια της ερμηνείας (*die Grenzen der Deutbarkeit*) λέει επ' αυτού:

Δεν είναι τριάντα έξι νοήματα που ανακαλύπτουμε στο ασυνείδητο. Είναι το σεξουαλικό νόημα, δηλαδή το νόημα-μη-νόημα, το νόημα όπου αποτυγχάνει αυτό το *Verhältnis*¹⁹ Η *Beziehung*²⁰ έχει να κάνει με αυτό το ότι δεν υπάρχει *sexuales Verhältnis*, ότι το *Verhältnis* ως εγγραφή [...] αποτυγχάνει πάντα. Και είναι ακριβώς για αυτό που υπάρχει ένα σημείο όπου το όνειρο ξεφουσκώνει, δηλαδή σταματάμε να ονειρευόμαστε και ο ύπνος μένει στο έλεος της απόλαυσης (συνεδρία της 20ής Νοεμβρίου 1973).

Δηλαδή ότι το σεξουαλικό νόημα του ονείρου προσιδιάζει σε μια απόπειρα απόδοσης νοήματος στο ανέφικτο, στο μη νόημα της σχέσης μεταξύ

17. Γύρω από τους δύο αυτούς τύπους επανάληψης που διαχωρίζει ο Λακάν στο σεμινάριο διαμέσου των αριστοτελικών εννοιών της τύχης και του αυτόματου βλ. σχετικό άρθρο μας (2010).

18. Δημιουργούμε τον όρο κατ' αναλογία με τις πρωταρχικές φαντασιώσεις.

19. Ο συσχετισμός.

20. Η σχέση.

των δύο φύλων, μεταβολίζοντας το πραγματικό της απόλαυσης σε σημασία. Όσον αφορά στο όριο, (*Grenzen*), ο Λακάν (1973-1974) σημειώνει ότι είναι η ίδια λέξη που χρησιμοποιείται και στα μαθηματικά για το όριο, π.χ. το όριο μιας συνάρτησης:

Η μεταβλητή μπορεί να αυξηθεί αλλά η εξίσωση δεν θα ξεπεράσει ένα συγκεκριμένο όριο. Και ο γλωσσικός κώδικας είναι φτιαγμένος έτσι επίσης. Όσο μακριά και αν πάει η κρυπτογράφηση δεν θα μπορέσει να πει την τελική λέξη όσον αφορά το νόημα, γιατί η κρυπτογράφηση βρίσκεται ακριβώς στη θέση του νοήματος [...]. Και είναι ακριβώς αυτή η οπή που κάνει τη διάφυλη σχέση να μην μπορεί να εγγραφεί (συνεδρία της 20ής Νοεμβρίου 1973)

Αλλά αυτή η δραστηριότητα της κρυπτογράφησης εμπεριέχει από μόνη της μια ικανοποίηση ή, ακόμη καλύτερα ειπωμένο, πρόκειται για την ιδέα ενός ασυνείδητου-απόλαυσης που είναι πέραν ή, ίσως ακόμη περισσότερο που αναθεωρεί την ιδέα ενός ασυνείδητου επικοινωνία²¹. Έτσι στο σημείο αυτό ο Λακάν (1973-1974), σχολιάζοντας το όψιμο αυτό κείμενο του Φρόιντ (1925i) γύρω από τα όρια της ερμηνείας²², συμφωνεί με τη θέση του Φρόιντ, σύμφωνα με την οποία οι νοητικές δραστηριότητες τείνουν είτε προς αυτό που είναι χρήσιμο είτε προς ένα άμεσο κέρδος ευχαρίστησης (*unmittelbaren Lustgewinn*), και αν οι πρώτες έχουν να κάνουν με αποφάσεις και επικοινωνία τις δεύτερες τις ονομάζουμε παιχνίδι ή φαντασίωση, το δε όνειρο είναι μέρος αυτών των δευτέρων. Το ότι η κρυπτογράφηση στο όνειρο μπορεί να έχει αυτό το χαρακτήρα αμιγούς απόλαυσης –από τη δημιουργία σημαίνοντος εκτός σημασίας– συνά-

δει βέβαια με την προηγούμενη θεωρία της πρωτοκαθεδρίας του σημαίνοντος έναντι του σημανόμενου, αλλά τη ριζοσπαστικοποιεί ακόμη περισσότερο, γιατί πλέον έχουμε παιχνίδια του γράμματος εκτός σημασίας και όχι μόνο λογοπαίγνια. Το όνειρο, μεταφέροντας την απόλαυση στα πλαίσια της κρυπτογράφησης το όνειρο δεν γίνεται παρά για να προστατέψει τον ύπνο λέει ο Λακάν (1973-1974) σχολιάζοντας το ίδιο κείμενο του Φρόιντ (1925i).

Αυτά σημαίνουν ότι ο «διάλογος με την επιθυμία του Άλλου» καταργείται από τη νέα αυτή θεώρηση; Όχι απαραίτητα, γιατί ο «μονόλογος» του ονείρου αναφέρεται μέσω της παρενόχλησης από τα ημερήσια κατάλοιπα στην επιθυμία του Άλλου στο κομμάτι της που το υποκείμενο δεν μπόρεσε να μεταβολίσει στη διάρκεια της ημέρας. Το ότι η απάντηση που δίνει μπορεί να είναι της τάξης του παιχνιδιού γύρω από το γράμμα, όπως για παράδειγμα στις νεολεξίες των ονείρων του Φρόιντ (1901a) *Autodidasker* και *Norekdal* (σ. 270 και 267) δίνει έμφαση στην αυτοερωτική πλευρά των παράγωγων αυτών, όπως συμβαίνει, θα λέγαμε, και στη γλωσσολαλία των σχιζοφρενών²³ και στα λογοπαίγνια συνήχησης των μανιακών. Τα όνειρα που εκπληρώνουν καλύτερα το σκοπό τους, λέει ο Φρόιντ (1925i), «είναι αυτά για τα οποία δεν ξέρουμε να πούμε τίποτα στο ξύπνημα» (σ. 145). Παραμένει όμως το γεγονός ότι αρκετά όνειρα δεν καταφέρνουν αυτόν τον αυτοερωτισμό. Ο Charles Melman (2011) λέει ότι η ανάμνηση ενός ονείρου «είναι συστηματικά το κομμάτι που απευθύνεται κάπου και ότι είναι το γεγονός ότι απευθύνεται κάπου που προσδίδει στο κομμάτι αυτό που παραμένει στη μνήμη την ιδιαίτερη οργάνωσή του» (σ. 11). Πρόκειται δηλαδή, θα λέγαμε, για όνειρα που διατηρούν ένα καθήκον προς την μη ενύπνιο ζωή και είναι μάλλον

21. Η Colette Soler (2004) λέει σχετικά ότι η κρυπτογράφηση δεν είναι ένα βέλος που βαίνει προς την απόλαυση αλλά είναι η ίδια απόλαυση.

22. Το οποίο είναι η πρώτη ενότητα του άρθρου του Φρόιντ (1925i) *Προσθήκες στο σύνολο της ερμηνείας των ονείρων*.

23. Ο Φρόιντ (1901a) κάνει ευθέως αυτήν την προσέγγιση σε αναφορά επίσης στις εργασίες του C.G. Jung Βλ. σ. 461.

αυτά που έχουν περισσότερο μια δυνατότητα σημασίας τα δε όνειρα μεταβίβασης είναι αυτά που έχουν περισσότερο την έγνοια να διαβαστούν, να αποκρυπτογραφηθούν και να ακουστούν, οπότε επιφορτίζονται, στο βαθμό αυτό, από το χρέος δημιουργίας σημασίας.

Τα παραπάνω έχουν άμεσες κλινικές συνέπειες, όσον αφορά στις παρεμβάσεις του αναλυτή, όταν οι αναλυόμενοι του διηγούνται όνειρα. Γιατί αν θεωρήσουμε ότι το ασυνείδητο, όπως και το όνειρο (το οποίο σύμφωνα με τη φροϋδική ρήση συνιστά τη *via regia* προς αυτό) ερμηνεύουν το πραγματικό και την απόλαυση, η ψυχαναλυτική πράξη που αφορά στο όνειρο θα όφειλε να μην επιχειρεί να νοηματοδοτεί αυτό που είναι καθαρή απόλαυση από το παιχνίδι του γράμματος. Το να επισημάνει δηλαδή ο αναλυτής σημαίνοντα στο λόγο του αναλυόμενου τα οποία του είναι κομβικά, τόσο όσον αφορά στη δημιουργία του συγκεκριμένου ονείρου, αλλά, κατά περίπτωση, επίσης του συμπτώματός του, της απόλαυσής του αλλά και του αντικειμένου του, επιτρέπει τον περιορισμό της απόλαυσης του συμπτώματος, εκεί που η νοηματοδότηση μπορεί να ευνοεί την ανατροφοδότησή της. Φέρ' ειπείν στο όνειρο της χασάπισσας το σημαίνον *Frau des Großfleischhauers*, συμπυκνώνει ενδεχομένως τις ταυτίσεις, παραπέμπει επίσης στο ίδιο το στοματικό αντικείμενο όσο και στην – κατά κάποιο τρόπο ανορεξική– απόλαυση της –μη ικανοποίησης του αιτήματος– της υστερικής. Επίσης συνιστά, ενδεχομένως, ένα όριο εγγραφής όσον αφορά στο ανέφικτο, στο μη νόημα της σχέσης μεταξύ των δύο φύλων, μεταβολίζοντας το πραγματικό της απόλαυσης σε σημασία. Επισημαίνοντας τέτοιου τύπου σημαίνοντα ο αναλυτής επιτρέπει την ανάδυση αντίστοιχων οριακών σημαινόντων στην ίδια ή τις επόμενες συνεδρίες. Η ψυχαναλυτική πράξη, που στοχεύει την αιγιματικότητα του σημαίνοντος, είναι διαφορετικού τύπου από μια ερμηνεία αυτού που συνιστά ήδη ερμηνεία από το όνειρο. Ο αναλυτής έτσι μπορεί, κατά περίπτωση και φάση της ανάλυσης, να δώσει έμφαση είτε στη νοηματοδότηση (*sens*) από το σημαίνον είτε στο πραγματικό της απόλαυσης (*jouis-sance*) σε συνάρτηση με την αιγιματικότητα του ίδιου του σημαίνοντος.

7. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Έτσι θα συνοψίζαμε τα παραπάνω λέγοντας ότι:

- Το αίνιγμα της επιθυμίας του Άλλου δημιουργεί κάποιες από τις –σημαντικές– συνθήκες για τη δημιουργία του ονείρου και η διεργασία αυτή ξεκινά ήδη κατά τη διάρκεια της ημέρας. Η ικανοποίηση κάποιας ευχής του ονειρευόμενου δεν είναι παρά ένας από τους τρόπους «μεταχείρισης» της επιθυμίας αυτής –πλάι σε άλλους– προκειμένου να γίνει ανεκτή η επιθυμία του Άλλου, δηλαδή να μην προκύψει η απόλαυση του Άλλου, με στόχο τη συνέχιση του ύπνου. Δηλαδή η δυνατότητα ικανοποίησης μιας ευχής αν και παραμένει ως ενδεχόμενο, στη λακανική θεώρηση που προτείνουμε μαζί με άλλους συγγραφείς, δεν έχει πλέον τη σημαντικότητα που της έδινε ο Φρόιντ τουλάχιστον μέχρι το 1920 – ημερομηνία κατά την οποία έδωσε μεγαλύτερο βάρος, όπως είδαμε, στη λειτουργία σύνδεσης.
- Η ευχή που ικανοποιείται σταθερά από το πετυχημένο όνειρο είναι η συνέχιση του ύπνου και ταυτόχρονα «η σκέψη» στη διάρκεια του ονείρου, στο βαθμό που συνδέεται με τις σημαίνουσες μεταφορομετωνυμικές διαδικασίες, συνιστά άμεση απόλαυση οριοθετημένη όμως από το σημαίνον. Συνεπώς απόλαυση που μετριάζεται, εξουδετερώνεται θα λέγαμε, από την αρχή της ευχαρίστησης, αφήνοντας την απόλαυση του Άλλου εκτός ονείρου.
- Αυτό που το όνειρο τείνει να επιχειρεί σταθερά είναι η κρυπτογράφηση, η δημιουργία μιας «εξίσωσης» που αποκρίνεται στο κεντρικό –μη απαντήσιμο– αίνιγμα του ανέφικτου της σχέσης των δύο φύλων». Αυτό το αδύνατο της εγγραφής της διάφυλης σχέσης είναι, θα λέγαμε, το οικουμενικό ψυχικό τραύμα του ανθρώπινου όντος ως ομιλούντος. Το πραγματικό είναι αδύνατο να κρυπτογραφηθεί από το ασυνείδητο και το όνειρο, και παραμένει ως ένα υπόλοιπο μη εγγράψιμο. Τα τραύματα δε (με την έννοια εδώ του εξατομικευμένου ψυχικού τραύματος) που επαναλαμβάνονται στα όνειρα είναι μια άλλη εκδοχή της επανάληψης

αυτού του ανέφικτου της κρυπτογράφησης μέχρι την απειλητική και αφυπνιστική ανάδυσή της απόλαυσης του Άλλου.

- Θα μπορούσαμε να διαχωρίσουμε δύο ειδών όνειρα: αυτά που δεν θυμόμαστε ή που δεν έχουμε κάποιο συνειρμό σχετικό με αυτά στην αφύπνιση και αυτά που απευθύνονται σε κάποιον, στην αναλυτική εμπειρία συνήθως στον ίδιο τον αναλυτή. Στα πρώτα κυριαρχεί περισσότερο από ό,τι στα δεύτερα η αυτοερωτική πλευρά του ονείρου, η άμεση απόλαυση στην υπηρεσία διατήρησης του ύπνου και η αποσιώπηση της επιθυμίας του Άλλου διαμέσου του ποιητικού παιχνιδιού του σημαίνοντος – άνευ σημασίας. Ενώ στα δεύτερα η δημιουργία σημασίας (το να προσθέσουμε «φαλλικής» συνιστά μάλλον πλεονασμό) απαντά στην επιθυμία του Άλλου με τρόπο πιο «δραματοποιημένο», σύμφωνα με τις διαδικασίες που αναπτύξαμε παραπάνω (εκπλήρωση ευχής του ονειρευόμενου ή κάποιου άλλου, ένσταση, άρνηση ικανοποίησης αιτήματος κ.λπ.).
- Ας μας επιτραπεί η μη πρωτότυπη παρομοίωση του ονείρου με μια κινηματογραφική ταινία η οποία μπορεί να μην έχει *happy end* αλλά, ακόμη και έτσι, μπορεί να μην παύει να μας προκαλεί απόλαυση και στο βαθμό που δεν είναι πολύ βαρετή ή δεν επαναφέρει για εμάς, χωρίς κατάλληλη δραματοποίηση, κάποιο τραυματικό γεγονός, θα παραμείνουμε στην κινηματογραφική αίθουσα. Ενδεχομένως να παραμείνουμε ακόμη και αν η δραματοποίηση είναι αρκετά ελλιπής (σε βαθμό που, εκ των υστέρων, να μην μπορούμε καν να διηγηθούμε την πλοκή) εφόσον η ποιητική της πλευρά αντηχήσει απολαυστικά στο ασυνείδητό μας, πέραν οποιουδήποτε νόηματος. Δεν θα εγκαταλείψουμε ίσως την αίθουσα επίσης αν η αισθητική της πλευρά μας ικανοποιεί, έστω και αν η δραματοποίηση των γεγονότων ή η ποιητική της πλευρά δεν είναι θελκτικές. Αλλά αυτό το τελευταίο μάλλον συμβαίνει σπάνια δηλαδή η αισθητικά καλή κινηματογραφική εικόνα δεν επαρκεί συνήθως από μόνη της για να μας κρατήσει καθηλωμένους.

Βιβλιογραφία

- Anzieu, D. (1989). *Les enveloppes psychiques*. Paris: Dunod.
- Chamboudez, G. (2000). *L'Equation des rêves et leur déchiffrement psychanalytique*. Paris: Denoel.
- Δημητριάδης, Γ. (2000). Η επιθυμία, η εικόνα και η φαντασίωση του ονείρου. *Εκ των υστέρων*, 4, 99-117.
- Δημητριάδης, Γ. (2010). Ο Αριστοτέλης και η έννοια του «εκ των υστέρων» και της επανάληψης στην ψυχανάλυση. *Εκ των υστέρων*, 20, 119-136.
- Δημητριάδης, Γ. (2013). Εισαγωγή στη έννοια της απόλαυσης στην ψυχανάλυση. αληθινα, υπό δημοσίευση.
- Garma, A. (1981). *Le rêve traumatisme et hallucination*. Paris: PUF.
- Guillaumine, J. (1979). *Le rêve et le mot*. Paris: PUF.
- Fain, M, (1979). *La nuit, le jour. Essai psychanalytique sur le fonctionnement mental*. Paris: PUF.
- Ferenczi, S. (1934). Réflexions sur le traumatisme. In *Oeuvres complètes IV* (pp. 139-147). Paris: Payot, 1982.
- Φρόνιτ, Σ. (1900a). *Η ερμηνεία των ονείρων*. μετ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος, 1995.
- Φρόνιτ, Σ. (1905c). *Το ευφολόγημα, και η σχέση του με το ασυνείδητο*. μετ. Λίνα Σιπητάνου και Γιώργος Σαγκριώτης, Αθήνα: Πλέθρον, 2009.
- Φρόνιτ, Σ. (1901b). *Η ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής*. μετ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος, 1992.
- Φρόνιτ, Σ. (1920g). *Πέραν της αρχής της ηδονής*. μετ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα: Επίκουρος, 2001.
- Freud, S. (1923c). Théorie et pratique de l'interprétation du rêve. In *Résultats, idées problèmes II* (pp.79-91). Paris: PUF, 1985.
- Freud, S. (1925i). Quelques additifs à l'ensemble de l'interprétation des rêves. In *Résultats, idées problèmes II* (pp.141-152). Paris: PUF, 1985.
- Φρόνιτ, Σ (1926d). *Αναστολή, σύμπτωμα και άγχος*. μετ. Χαράλαμπος Καρβούνης, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007.
- Φρόνιτ, Σ. (1933c). Αναθεώρηση της θεωρίας των ονείρων. In Νέα σειρά παραδόσεων για την εισαγωγή στην ψυχανάλυση. Μετ. Λένα Τρικεριώτη, Αθήνα: Επίκουρος, 1977.
- Freud, S. (1950a bis). Esquisse d'une psychologie scientifique. In *La naissance de la psychanalyse* (pp. 307-396). Paris: PUF, 1991.

- Jacobson, R. (1963). Deux aspects du langage et deux aspects d'aphasie. In *Essais de Linguistique générale* (pp.43-67). Paris: Les éditions de minuit.
- Julien, P. (1981). La vérité parle le savoir écrit. *littoral* 2, 109-133.
- Lacan, J. (1958-1959). *Le désir et son interprétation*. σεμινάριο που δεν έχει εκδοθεί.
- Lacan, J. (1957). L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud. In *Ecrits* (pp. 493-528). Paris: Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1958). La direction de la cure. In *Ecrits* (pp. 585-645). Paris: Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1960-1961). *Le séminaire livre VIII, Le transfert*. texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris: Seuil, 1991.
- Lacan, J. (1962-1963). *Le séminaire livre X, L'angoisse*. texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris: Seuil, 2004.
- Λακάν Ζ. (1964). *Το Σεμινάριο βιβλίο, Οι τέσσερις θεμελιώδεις έννοιες της ψυχανάλυσης*. μετ. Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου, Αθήνα, 1975.
- Lacan, J. (1972-1973). *Le séminaire livre XX, Encore – Ακόμη*. δίγλωσση έκδοση, πρόλογος, μετάφραση, σημειώσεις Βλάσης Σκολιδής, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011.
- Lacan, J. (1973-1974). *Les non-dupes errent*. σεμινάριο που δεν έχει εκδοθεί.
- Melman, C. (2011). Introduction. In *La grammaire de l'inconscient. La signifiante du rêve; nouvelles études sur la Traumdeutung* (pp. 11-15). Paris: Association lacanienne internationale.
- Miller, J-A. (1995). Trio de Mélo. *La Cause freudienne*, 10, 31, 9-19.
- Safouan, M. (1982). *L'inconscient et son scribe*. Paris: Seuil.
- Safouan, M. (2005). La métaphore du rêve. In *Actualité de «L'interprétation du rêve»* (pp. 159-164). Paris: Les carnets de psychanalyse.
- Sharpe, E. (1940). Problèmes psycho-physiques révélés dans le langage: un examen de la métaphore (1940). In *Ella Sharpe lue par Lacan* (pp. 57-76). Paris: Hermann, 2007.
- Soler, C. (2004). L'ombilic de la chose. *En-je lacanien*, 2, 171-180.
- Χέγκελ, Γκ. Β. Φ. (2009). *Η φαινομενολογία του πνεύματος*. επιμέλεια Κ. Καβουλάκος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

The dream and Other's desire: A lacanian approach of the Freudian dreams interpretation

YORGOS DIMITRIADIS

ABSTRACT

he lacanian concepts of Other's desire as well as enjoyment (*jouissance*) provide an answer to questions posed by Freud himself as regards his view that dreams are a "satisfaction of a repressed wish in disguise". Freud tried to relativize this view in several of his texts. One way to do this is the function of linking drive stimulations with the upper layers of the psychic organ (diagnosed by Freud clearly in 1920) which he considered more primordial to the satisfaction of wish, especially in dreams that are incited by traumatic events. Provided though, that daily residues (which according to Freud take part in the instigation of dreams) are anyhow of a traumatic nature – to the extent it bears something of the enigma of the Other's desire and the enjoyment (*jouissance*) – the association of the two functions of dreams (linking and wish satisfaction) according to Freud is made possible. Thus the function of dreams, whether from the aspect of "linking" or that of "satisfaction", has to do with the enigma of the Other's desire and Other's enjoyment and mainly with the way the dream finds through the encoding it creates with its formations (of metaphoric or metonymic nature) to provide "answer" to the enigmatic Other's desire. This, however is an answer, which on the one hand always leaves a remainder (one would say something to be desired) and on the other hand may provide a failure as in the case of anxious dreams and even more in nightmares, in which Other's enjoyment becomes a threat. This view has clinical consequences for the psychoanalytic act regarding dreams.

Keywords: Dream, Interpretation, Wish, Desire, Enjoyment, Other, Fulfilling, Linking, Freud, Lacan.

1. *Address:* Paris-Diderot University department Research in psychoanalysis, CPRMS. Tsakalof 10, 10673 Athens, Greece. Tel.: 2103619278. E-mail: y_d_@otenet.gr